

KÖZISMERETI ÉS SZAKMAI TANTERVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

1. A vizsgálat célja és tárgya

Az általános művelés és a szakmai képzés összehangolásának, kapcsolatainak erősítése alapvető fontosságú feladat a szakmai képzést nyújtó középfokú iskolákban. Ezek között a szakmunkásképző iskolákba jár a megfelelő tanulói korosztálynak közel 50%-a. Így legalábbis a tanulói létszámarány szempontjából elsődleges figyelmet érdemel ez az iskolatípus. Ebben az iskolatípusban (akárcsak a szakközépiskolában és a beleépített technikusképző ágazatban is) a szakmai képzés mellett folytatódik a tanulók általános művelése. E két nevelési feladatterület kapcsolatának erősítésében kétségtelenül fontos tényező a nevelési dokumentumrendszer, benne a tantervek.

A tantervek fejlesztésében és konkrét kidolgozásában Magyarországon két, szervezetileg és jogkörileg elhatárolt pólus alakult ki. Az általános művelés területének gondozója hagyományosan a Művelődési (Oktatási) Minisztérium, illetve annak bázisintézményei, egykor a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) és a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet (KPTI), majd az Országos Pedagógiai Intézet. A főváros saját pedagógiai intézete (a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, majd Fővárosi Pedagógiai Intézet) is a Művelődési (Oktatási) Minisztérium vonzáskörében működve elsősorban az általános művelés terén járult hozzá a tantervfejlesztéshez.

A szakmai képzés fejlesztésének hagyományos központja a Munkaügyi Minisztérium (Szakoktatási és Továbbképzési Főosztálya) és bázisintézete, a MŰM Szakoktatási és Továbbképzési Intézete volt.

Így érthető, hogy a két terület tantervelméleti kutató- és fejlesztő munkálatai különállóan, gyenge kölcsönhatásban futottak, és ma már a két nevelési terület tanterveibe való egyszerű betekintéssel nem lehet megállapítani, hogy mely eltérések szükségszerűek a két terület sajátosságai közti objektív eltérések miatt, és melyek azok, amelyek csupán a fejlődéstörténeti különfutásból erednek, s így nem feltétlenül szükségszerűek.

A tantervi szintű kapcsolatok erősítése végett mindenekelőtt az szükséges, hogy feltárjuk a meglévő eltéréseket, esetenként ellentmondásokat és okaikat. Ehhez jó és kézenfekvő lehetőséget ad a szakmunkásképző iskola ún. közismereti és szakmai tanterveinek összehasonlító elemzése.

Ezen a helyen is hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a szakmunkástanuló személyiségének fejlesztése-fejlődése szempontjából nem lehet mereven szétválasztani és csak a "közismereti", illetve csak a "szakmai" tantervekhez kapcsolni az általános művelést és a szakmai képzést. Éppen abban látjuk e két nevelési terület kapcsolatai erősítésének legfőbb útját, hogy a közismereti tantárgyak fokozottabb mértékben vállaljanak (és vállalhatnak) szakmai képzési funkciót, és ugyanígy a szakmai tantárgyak pedig általános művelést. (Varga, 1982; Benedek—Varga, 1982). A jelen tanulmányban való szétválasztás tehát csupán egy célszerű metodológiai eljárás.

2. A szakmunkásképző iskolai tantervek rendszere

A szakmunkásképzés az Országos Szakmunkásképzési Jegyzék (OSzJ) listájára felvett alapszakmák, ezekből leágazó szakmák és önálló (alapszakma nélküli) szakmákban folyik. Ezeknek az OSzJ-ben lévő sorszámuk egyúttal azonosító számként (ún. szakmaszámként) is szolgál. A szakma az alapszakma egyik speciális leágazását jelenti. Például a "303. gépi forgácsoló alapszakma" speciális leágazásai a "303. gépi forgácsoló — 1. esztergályos", a "303. gépi forgácsoló — 2. köszörűs" és a "303. gépi forgácsoló — 3. marós" szakma. (Gyakran alkalmazott jelölési mód még: 303/1. vagy 303—1. esztergályos stb.) Vannak olyan képzési szakmák is, amelyek nem leágazásai valamely alapszakmának, hanem önálló képzési szakmák. Ilyen például a "909. mintakészítő" szakma. A képzési idő a szakmák túlnyomó többségében 3 év (néhány szakmában 2 év) az általános iskolát végzettek számára, és 2 év a középiskolát végzettek számára.

A képzés rendszerének az az alapelve, hogy az első tanévben (esetenként még a másodikban is) alapozó képzést, a második és a harmadik tanévben pedig a megfelelő speciális képzést kapják a tanulók. (Ez a szükségszerű szakmai képzési rendszer egyébként kihat az általános művelést szolgáló, ún. közismereti tantárgyak helyzetére is: a szakmai körök mindig arra törekednek, hogy a közismereti tantárgyak is az alapozó képzési szakaszba kerüljenek, és a felsőbb osztályokban lehetőleg már csak speciális szakmai képzés folyjék. Ez a törekvés különösen a szakközépiskolákban okoz időként komoly feszültségeket.)

A tantervek rendszere természetesen a képzés rendszeréhez igazodik: külön szakmai tantervei vannak az alapozó és a speciális képzési szakaszoknak, és ezekhez járulnak még a közismereti tantárgyak tantervei.

Így például a 303—1. gépi forgácsoló — esztergályos szakma tantervi rendszere a következő:

- a 303. gépi forgácsoló alapszakma "tanterv-csomagja"
  - I. Általános szakmai tantervi előírások,
  - II. Szakmai gyakorlat,
  - III. Szakrajz,
  - IV. Szakmai ismeret;
- a 303. gépi forgácsoló alapszakmához külön füzetben
  - Munka- és környezetvédelem,
  - Fémipari szakrajz,
  - Anyag- és gyártásismeret;
- a 303—1. esztergályos szakma "tanterv csomagja"
  - I. Szakmai gyakorlat,
  - II. Szakrajz,
  - III. Szakmai ismeret;
- a 303—1. esztergályos szakmához külön füzetben
  - Anyag- és gyártásismeret,
  - Irányítástechnika,
  - Üzemgazdaságtan;
- a fémipari szakképzéshez (így a 303. gépi forgácsoló alapszakmához is) tartozó közismereti tantárgyak tantervei
  - Magyar nyelv és irodalom,
  - Történelem és társadalmi ismeretek,
  - Matematika,
  - Fizika,
  - Testnevelés,
  - Üstályfőnöki óra.

A tanterv-csomagok alapszakma-, illetve szakmaspecifikusak. A külön füzetek minden szakmára vagy egy-egy átfogóbb, ún. képzési ágazatra vonatkozó közös tantervek.

Például a 303. gépi forgácsoló alapszakmánál feltüntetett Munka- és környezetvédelem tanterv közös tanterve minden képzési szakmának (ezt egészítik ki az alapszakma 303. II, IV és a leágazó szakma 303—1. I, III, Szakmai gyakorlat, ill. Szakmai ismeret tantervébe iktatott munka- és környezetvédelmi témák). Ugyanakkor a fémipari szakrajz értelemszerűen a fémipari alapszakmáknak, illetve önálló szakmáknak közös tanterve. Hasonlóképp a 303—1. szakmánál feltüntetett Üzemgazdaságtan tanterv is egy nagyobb szakmacsoport (az ipari és építőipari szakmák) közös tanterve.

Minden bizonnyal érzékelteti már ez a vázlatos ismertetés is, hogy a szakképzés tantervrendszere sokkal összetettebb, mint az általánosan művelő iskoláké. Jó közelítéssel úgy lehet párhuzamba állítani a kettőt, hogy ami az általános művelés terén az általános iskolai, illetve gimnáziumi tantervrendszer, az a szakképzésben egy szakma tantervrendszerének felel meg.

3. A tantervek szerkezete

Az előzőekben láttuk, hogy a szakmai képzés tantervei egymásra épülő rendszert alkotnak szakmai alap- és speciális képzés szerint. A közismereti tantervekkel való összehasonlítás szempontjából ez azt jelenti, hogy egy valamely I–III. osztályra kiterjedő közismereti tantervnek az alapszakma és a leágazó szakma megfelelő tantárgyának tantervei együttesen felelnek meg. Példaként a 303–1. gépi forgácsoló – esztergályos szakma esetében a mindhárom évfolyamon tanított magyar nyelv és irodalom, történelem és társadalmi ismeretek vagy matematika tantervnek például a fémipari szakrajz (303. különfüzet), az alapszakma szakrajza (303. III.) és az esztergályos szakrajz (303–1. II.) tanterv együttesen felel meg. (Ugyanígy az anyag- és gyártásismeret, a szakmai ismeret vagy a szakmai gyakorlat tantervei.) Hozzá kell azonban még venni ezekhez a tantervekhez az alapszakmához tartozó Általános szakmai tantervi előírások füzetet is, mert ebben is vannak konkrét tantárgyi vonatkozások.

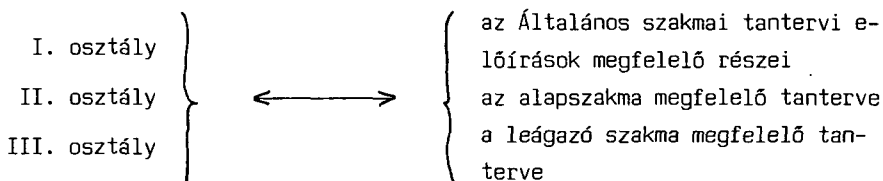
Így a példaként választott 303–1. szakma esetében a tantervelméleti összehasonlítás végett például a következő tanterveket lehet párhuzamba állítani:

Közismereti tantervek:

magyar vagy történelem vagy matematika

Szakmai tantervek:

szakrajz vagy anyag- és gyártásismeret vagy szakmai ismeret vagy szakmai gyakorlat

3.1. A közismereti tantervek szerkezete

A szakmunkásképző iskola közismereti tanterveinek tantervelméleti koncepciója és struktúrája ugyanaz, mint az általános iskolai, a gimnáziumi és a szakközépiskolai közismereti tanterveké. Minthogy ezek a tantervek közismertek a pedagógiai szakmai körökben, ezért csak vázlatosan, a legszükségesebb részletességgel ismertetjük koncepciójukat és szerkezetüket.

A szakmunkásképző iskolai közismereti tantervek ugyanúgy az iskolatípus nevelési és oktatási tervébe épülnek be, mint az általános iskolai és gimnáziumi tantervek. Szerkezetük a következő:

"Cél és feladatok": A szóban forgó tantárgy célja és feladatai az adott iskolatípusban.

Évfolyamonként: "Tananyag" ("Törzsanyag" és "kiegészítő anyag" bontásban, az előbbi kötelező, az utóbbi csupán javaslat a tanár számára); "Az évi órakeret felosztása"; "Követelmények"; "Módszerek"; "Eszközrendszer".

3.2. A szakmai tantervek szerkezete

3.2.1. Az Általános szakmai tantervi előírások

"1. A szakmunkásképző iskola céljai és feladatai"

Egységes minden szakmára. A párhuzamba állítható általánosan művelő iskola, a gimnázium Nevelési és oktatási tervében ennek az "Alapelvek a gimnázium nevelő és oktató munkájához" című fejezet 1. alfejezete, "A gimnázium célja" felel meg.

"2. A szakma munkaterülete

Az alapszakma munkaterülete

A leágazó speciális szakma munkaterülete

A .... szakma munkaterülete"

A gimnázium esetében a gimnáziumi végzettség, illetve az érettségi bizonyítvány jogosítványai felelnek meg ennek a résznek. Ezeket a jogosítványokat azonban nem a nevelési és oktatási terv tartalmazza a gimnázium esetében.

"3. Képzési követelmények"

"Követelmények a szakmai gyakorlat terén"

Alapszakmai és speciális szakmai bontásban.

"Követelmények az elméleti képzés terén"

A szakmai elméleti tantárgyak szerinti bontásban.

Egyes szakmánál (pl. 208. Kovács szakmánál) általános követelmények előzik meg a szakmai gyakorlatra, illetve szakmai elméletre vonatkozókat, és nincsen alapszakma, szakma, illetve tantárgyak szerinti bontás. Csak formailag hozható párhuzamba ezzel az általánosan művelő középiskola, a gimnázium Nevelési és oktatási terve I. Alapelvek... című fejezetének "A gimnáziumot végzett tanulók iránt támasztott társadalmi követelmények" című alfejezete (A gimnáziumi..., 1978, 20–23. o.). Az Általános szakmai tantervi előírásokban ugyanis már csak szakmaspecifikus követelmények vannak felsorolva.

"4. Általános útmutatás a tanterv végrehajtására"

Kisebbségi eltérésekkel egységes fejezet minden alapszakmára, illetve önálló szakmára. Alapvető módszertani és a tantervek használatára vonatkozó útmutatásokat tartalmaz.

"5. Óraterv"

Külön óraterv az általános iskolát végzettek (hároméves képzés) és a középiskolát végzettek (kétféves képzés) számára.

3.2.2. A szakmai tantárgyak tantervei

"1. A .... tanításának feladata"

Az általános művelés, illetve a közismereti tantárgyak tanterveiben a "Cél és feladatok" című első fejezet felel meg ennek. Figyelemre méltó különbség azonban, hogy a szakmai képzés koncepciójában az iskolának van képzési célja (és nem egy-egy tantárgynak önmagában), az egyes tantárgyaknak csak feladataik vannak az iskolára háruló képzési cél elérése végett.

"2. Követelmények"

Az alapszaktámára, illetve a szakmára vonatkozó átfogó követelmények felsorolását tartalmazza. Ezért nem lehet párhuzamba állítani a közismereti tantárgyak tanterveiben található "Követelmények" fejezettel.

"3. Általános tantervi irányelvek"

A szakmai tanterveknek ez a fejezete egyfajta ötvözetet alkot, amelyben a valamikori "Tanterv és utasítás" utasítási részének egyes elemei, a tanterv szakmai koncepciójára vonatkozó tájékoztatók, általánosabb módszertani útmutatások jelennek meg. Egyes tantervekben az elméleti és a gyakorlati képzés kapcsolatának biztosítására is találhatók itt útmutatások, rendszerint szinkrontáblázatok formájában. Az "Általános tantervi irányelvek" című fejezethez tehát szintén nem találunk megfelelő fejezetet az általános művelés tanterveiben, illetve a közismereti tantervekben.

"4. Tananyagterv"

A tananyag fejezeteit (témaköröit) sorolja fel az előirányzott órakerettel. Ennek a fejezetnek a közismereti tantervekben a "Tananyag" című rész fejezetcímei és "Az évi órakeret felosztása" című rész együttesen felel meg.

"5. Részletes útmutatás az egyes tantervi témák feldolgozásához"

A szakmai tantervek legterjedelmesebb része; az összterjedelem 70–80%-át is elérheti. Fejezetei: "A téma anyaga", "A téma tanításának feladatai", "Követelményszint", egyes tantervekben még "Javasolt módszerek és eszközök". "A téma anyaga" c. fejezet a tananyagtervben feltüntetett témakörök tartalmát részletezi, kb. olyan mértékig, mint a közismereti tantervek "Tananyag" című fejezete. Tehát "A téma anyaga" alfejezet és a "Téma-terv" fejezet együttvéve megfelel a közismereti tantervek "Tananyag" és "Az évi órakeret felosztása" fejezeteinek együttvéve.

"A téma tanításának feladatai" című alfejezet a tanár, oktató számára megfogalmazott teendők formájában részletezi (konkretizálja) a tananyagot (ábrákkal is alátámasztva), és útmutatást ad a feldolgozás mélységére (pl. "ismertessük", "leíró jelleggel ismertessük", "gyakoroltassuk", "röviden térjünk ki", "tárgyaljuk részletesen" stb.). A tantervet használó tanár szempontjából mindez lényeges többletet jelent az általános művelési, illetve

közismereti tantervekhez viszonyítva. A legtöbb tantervben útmutatásokat találhatunk itt még az ellenőrzésre, értékelésre és osztályozásra is.

A "Követelményszint" című alfejezet a tananyagtervi témákhoz tartozó elvárt tanulási eredményeket sorolja fel, jártasság és készségszintek szerinti bontásban. A követelmények részletezettsége lényegében megfelel a közismereti tantervekének.

A "Javasolt módszerek és eszközök" című alfejezet csak néhány tantervben található meg. Lényeges többletet nyújt a tanár számára a közismereti tantervek "Módszerek" című fejezetéhez viszonyítva, mert konkrét és elegendően részletes. Itt tehát annak a műfajnak a tantervbe való beépítését láthatjuk, amit az általános művelés terén az ún. tanári kézikönyvek képviselnek, de lényegesen nagyobb terjedelemben és a tankönyvre épülve.

"6. Ajánlott szakirodalom"

A tanár számára a legszükségesebb szakmai és metodikai szakirodalmat sorolja fel. A közismereti tantervekben nincsen ilyen fejezet.

4. Következtetések

4.1. A gyakorlati használhatóság

A tantervek gyakorlati használhatóságát jól mutatják egy olyan felmérésnek az eredményei, amely azt tárná fel, hogy milyen mértékben használják a tanárok a tantervet mindennapi munkájukban (például a tankönyvhöz viszonyítva), vagy egyáltalán milyen mértékben ismerik a tantervet.

Ilyen felmérés hiányában mindenekelőtt annak alapján mondunk véleményt a szakmunkásképző iskola közismereti és szakmai tanterveinek gyakorlati használhatóságáról, hogy mit nyújtanak a gyakorló tanár konkrét iskolai munkájához. Mivel nincsen lényeges eltérés egyfelől a szakmunkásképző iskola és a szakközépiskola közismereti, valamint az általános iskolai és a gimnáziumi tantervek között, másfelől a szakmunkásképző iskola szakmai és a szakközépiskola szakmai tanterveinek a jellege között, ezért a megállapításokat nagy megbízhatósággal lehet általánosítani az általános művelés — szakmai képzés tanterveinek a viszonylatára.

A közismereti tantervek szerkezete egyszerűbb, következetesebb, mert nincsenek benne olyan ismétlődések, mint a szakmai tantervekben: a tananyag két helyen (a "Tananyagterv" és "A téma anyaga" című részekben) való megadása, vagy a követelmények három lépcsőben (az Általános szakmai tantervi előírásokban egy helyen és a tantárgyi tantervekben két helyen) való leírása, vagy a módszertani útmutatások megjelenése két helyen is (az Általános szakmai tantervi előírásokban és a tantárgyi tantervfüzetekben).

Ha azonban azt vesszük alapul, hogy milyen konkrét segítségre van szüksége a tanárnak, oktatónak, akkor már fordított a helyzet.

A konkrét tanári munka a tanévi és tematikus tervezéssel kezdődik, ami a tanmenet elkészítéséhez vezet. Ehhez a munkához a közismereti tantervek csak annyi segítséget adnak, hogy közlik a tantervi témakörök előírányzott óraszámait és az évi órakeret felosztására vonatkozó javaslatot általában a következő bontásban: új anyag feldolgozására (vagy: törzsanyag, kiegészítő anyag feldolgozására), gyakorlásra, ismétlésre, összefoglalásra, témazáró ellenőrzésre. Ennek alapján már az óraszámelosztás elkészítéséhez is tanári többletmunka szükséges. A szakmai tanterveknek a "Részletes útmutatás az egyes tantervi témák feldolgozásához" című fejezete konkrét és teljes eligazítást ad a tanévi és tematikus tervezéshez.

A tanórán (ideértve a szakmai gyakorlat foglalkozásait is) folyó munka megtervezése a következő lépés. Az óravázlatok körüli (és a szerző szerint meddő) vitákat kategorikusan elhárítva is vitathatatlan, hogy szükséges a tanórai munka megtervezése és tervszerű végzése. Ehhez a tanári munkához semmilyen konkrét segítséget nem adnak a közismereti tantervek (ideértve az általános iskolai, a gimnáziumi és a szakközépiskolai közismereti tanterveket is). A szakmai tantervek viszont a szakmai oldal vonatkozásában konkrét és szinte teljes segítséget adnak a tanórai, szakmai gyakorlati munka megtervezéséhez (a "Részletes útmutatás..." című fejezetben). A nevelési oldalal való kiegészítés marad a tanár önálló feladata.

A tanórai munkához csupán általános útmutatásokat adnak a közismereti tantervek "Módszerek" című fejezetei. A konkrét útmutatást a tankönyvhöz a hazai gyakorlat szerint a tankönyv szerzője, szerzői által) írt tanári kézikönyvre hagyják.

Az oktatási-tanulási célkitűzések elérésének a megállapításához a követelmények megadásával nyújt segítséget mindkét tantervtípus. Az általános művelés és a szakmai képzés területén is megjelent az oktatási-képzési követelmények két szinten való megadása: a tantervben átfogóbban és a különálló, ajánlott tanári segédkönyvben, füzet formájában részletesen. Az utóbbiakat az általános művelés terén részletezett követelményrendszereknek, a szakmai képzésben pedig szakmai képzési szintrendszereknek nevezik (Vendég, 1985). A szakmai tantervekben a követelmények valamivel konkrétabb eligazítást nyújtanak, mint a közismereti tantervekben található követelmények, de nem olyan részletesek, mint a közismereti részletezett követelményrendszerek vagy a szakmai szintrendszerek. Néhány közismereti tantárgy részletezett követelményrendszereinél (elsősorban a fizikánál) szerzett tapasztalatok alapján a szakmai tantervekben található részletezettséget tartja optimális megoldásnak a szerző.

Külön tanulmányt érdemelne a közismereti és a szakmai tantervek követelménytaxonómiai háttérének elemzése. Itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy az áttanulmányozott 41 szakmai tanterv csak a jártasság és a készség szintkategóriákat használja. Véleményünk szerint ebben is nagyon határozottan megnyilvánul a hazai szakmai képzés központi célja: a cselekvőképesség. Másrészt — függetlenül attól, hogy elhagyhatónak tartjuk-e az ismeret szintkategóriát — a hazai szakmai képzés gyakorlata alapján érdemes elgondolkodni azon (és még érdekesebb lenne kipróbálni a gyakorlatban is), hogy végül is szükség van-e az iskolai gyakorlat számára lényegesen differenciáltabb cél-, illetve követelménytaxonómiai rendszerre.

Az ellenőrzéshez, értékeléshez és osztályozáshoz szintén csak általános útmutatásokat adnak a közismereti tantervek (a "Módszerek" című fejezetükben). A szakmai tantervek sokkal konkrétabb és részletesebb eligazítást tartalmaznak (a "Részletes útmutatás..." című fejezetben). Esetenként még pontozási és pontszám-érdemjegy átváltási útmutatót is adnak, amire tantervben már nem lenne szükség.

Annak ellenére, hogy ez a tanulmány a műfaji elemzés és összehasonlítás szintjén kíván maradni, szükséges kitérni egy megjegyzés erejéig a gyakorlati használhatóságot döntően meghatározó, legfontosabb tartalmi összetevőre, a tananyag méretezésére is. Az áttanulmányozott szakmunkásképző iskolai szakmai tantervek tananyagának a rendelkezésre álló időkerethez viszonyított méretezése a szerző megítélése szerint megfelel a gimnáziumi tantervekének (különösen a szakelméleti tantárgyak esetében). Természetesen a szakmai tantervi bevéálásvizsgálatok feladata, hogy ebből a szempontból felmérje a helyzetet.

Ha azonban megmaradunk a műfaji elemzés és összehasonlítás terén, akkor összegzésként azt kell megállapítanunk, hogy a szakmai tantervek vitathatatlanul többet nyújtanak a tanári, oktatói gyakorlat számára, mint a közismeretiek.

4.2. Tanári önállóság

Az oktatási módszerek megválasztásában a magyar tantervek hagyományosan nagy (a középiskolákban teljes) szabadságot biztosítanak a tanárnak (a pedagógiaileg elfogadható módszerek körében). Tantervben kötelező erővel előírt oktatási módszereket, illetve metodikai megkötéseket legfeljebb csak néhány elemi készség kifejlesztésére vonatkozóan találunk, mint például az olvasási, írási, elemi számolási készségek kialakítása. E tradíció alapján az általá-

nos művelés, illetve a közismereti tantárgyak tantervei nem korlátozzák a tanárt az oktatási módszerek megválasztásában, sőt a "Módszerek" című fejezetekben kifejezetten igénylik ezen a téren a tanári önállóságot és kreativitást.

A szakmai tanterveknek elsősorban a "Részletes útmutatás..." című fejezetében találunk olyan szövegrészeket, amelyek az oktatási módszerekkel konkrétan is foglalkoznak. Ezek helyenként kategorikus utasításként hangzanak, másutt kifejezetten ajánlások. Például a szerző által ebben a vonatkozásban is egyik legkidolgozottabbnak tartott tantervegyüttesben, a 303. gépi forgácsoló alapszakma és leágazó speciális szakmai tanterveiben egy helyütt ugyanazon a lapon olvasható a következő két szövegrészlet: "A laboratóriumi foglalkozás az elméleti ismeretek magyarázatával és az ezt követő gyakorlati bemutatással kezdődik." (303. II., 13. o.) Tehát minden más lehetőség, mint például valamely gyakorlati problémából való kiindulás kizárt. Ugyanakkor azonban ugyanazon az oldalon: "Célszerű a gyakorlatokon részt vevő csoportok tanulóinak eredményeiről feljegyzéseket készíteni." Ez pedig egyértelműen ajánlás, és nem előírás. Végeredményben az áttanulmányozott szakmai tantervekből azt lehet megállapítani, hogy az oktatásmódszertani jellegű szövegrészek túlnyomó többsége ajánlás, kisebb része utasítás jellegű, de ez utóbbi csoport nagyobb részét adják a (tantárgyon belüli) munkavédelmi oktatással és teendőkkel kapcsolatos metodikai utasítások. A munkavédelem (balesetelhárítás, elsősegélynyújtás, egészségmegóvás, környezetvédelem) esetében viszont indokoltnak vehetjük az utasító jelleget. Összehasonlítva azonban a közismereti tantervekkel, kétségtelen, hogy a szakmai tantervek kevésbé igénylik a tanár, oktató metodikai önállóságát.

(Meg kell itt azonban jegyeznünk, hogy a szakmai képzés időarány szerint nagyobb hányadát kitevő gyakorlati képzés oktatói ugyan kiváló szakemberei — mesterei — a szakmájuknak, de jelentős részük nem rendelkezik olyan szintű pedagógiai képzettséggel, amire ma már szükség van. Az ő esetükben nyilván indokolt, hogy részletesebb módszertani segítséget kapjanak.)

A tantervben a tananyag témaköreinek feldolgozására megadott óraszámok keretjellegűek mind az általános művelés, mind a szakmai képzés terén. Az általános művelés esetében belátása szerint eltérhet a szaktanár a tantervben megadott órakeretektől, sőt még a témaköröket is felcserélheti egy tanévben belül.

A szakmai tantervek "Általános szakmai tantervi előírások" című füzetének 4., "Általános útmutatás a tanterv végrehajtására" című fejezetében a minden szakmára közös szövegrészben a következőket lehet olvasni: "A szakmai munka-

közösségek gondoskodjanak arról, hogy a tanmenetekben a tanterv anyagát megfelelően dolgozzák fel: az óraszám felhasználása és az egyes témákban megjelölt tananyag elrendezése és feldolgozása a tanterv előírásai szerint történjék.

A szakmai tantervi tananyagtól csak indokolt esetben, a MűM Szakoktatási és Továbbképzési Főosztály írásbeli engedélyével lehet eltérni. Az egyes tantervi témák óraszámának vagy időrendi sorrendjének olyan módosítását, amely a tantervfegyelmet nem sérti, az igazgató engedélyezheti." (303. I., 15–16. o.) Az idézett szöveg még a MűM által az 1980/81. tanévtől bevezetett tantervekben található. Ezekhez a tantervekhez 1986-ban módosítást adott ki a Művelődési Minisztérium. E módosítások azonban csak az óratervet és ennek megfelelően a tananyagot s a követelményeket igazítják hozzá az időközben bevezetett tíznapos ciklusos rendszerhez, és nem foglalkoznak az 1980/81-től érvényes tantervek idézett részeivel; ugyanakkor a miniszteri rendelkezés szerint a módosítások az 1980/81-es tantervekkel együtt érvényesek (Módosítás, 1986, 3–6. o.). Tehát az idézett szövegrészek továbbra is érvényben vannak.

A tananyag megválasztásában az 1978-tól bevezetett általános művelési tantervek komoly lépést tettek a tanári önállóság növelése terén. A művelődési anyagot ugyanis kötelező (ún. törzsanyagra) és ajánlott (ún. kiegészítő) anyagra bontva adják meg. Az utóbbi feldolgozására kisebb-nagyobb időkeretet is biztosítanak a tantervek. Az ajánlott témák helyett más témákat is választhat a tanár, sőt szükség esetén akár a teljes időkeretet a kötelező anyag feldolgozására fordíthatja.

A szakmai képzés vonatkozásában mindenekelőtt egy terminológiai kérdés tisztázására van szükség, mert ennek hiányában félreértés adódik. A szakmai képzés gondolkodásmódja számára a "törzsanyag" az alapszakma, illetve a szakmai alapozó képzés tananyagát, a "kiegészítő anyag" pedig az alapszakmai, illetve szakmai alapozó képzést kiegészítő képzés (vagyis a specializáló képzés) tananyagát jelenti. Ebben az értelemben tehát a szakképzés tantervelméleti terminológiájában a kiegészítő anyag is kötelező tananyagot jelent.

A szakmai tantervek tételesen nem differenciálnak kötelező és ajánlott (illetve a tanár által választható) tananyag között. Egyes tantervekben azonban találunk utalást arra, hogy szükség esetén a tanár dönti el, mit dolgoz fel a tantervben feltüntetett tananyagból. Így például az ipari és építőipari szakmák Üzemgazdaságtan közös tantervében a következő olvasható: "A tantárgy keretén belül döntően a legfontosabb gazdasági alapfogalmak elsajátítására, az alapvető üzemi szintű folyamatok megismerésére nyílik mód." ...

"Nem lehet tehát célkitűzés a teljes körű ismeretanyag elsajátítása." (Üzemgazdaságtan, 8. o.) Összességében azonban a szakmai tantervek a közismereti-ekhez viszonyítva lényegesen kisebb mozgási teret biztosítanak arra, hogy a tanár maga állapítsa meg az oktatás tananyagát.

Összegezve: a szakmai tantervek kevésbé igénylik a tanári önállóságot, illetve kisebb teret hagynak számára. Egészében véve a korszerű termelés gondolatvilágának az a jellegzetessége üt át rajtuk, hogy a jól meghatározott és pontosan megtartott technológia vezet a megfelelő minőségű eredményre, s ebben a szellemben dolgozzék a szakmai képzés tanára, oktatója és tanulója is. Ez az elv azonban a szakmai képzésnek csak egy bizonyos, ma már egyre alacsonyabb szintjéig akceptálható mint didaktikai vezérelv.

4.3. Központi pedagógiai cél

A szakmunkásképző iskolai szakmai tantervekben tükröződő képzési koncepciónak meghatározó jegye, hogy a szakmai gyakorlati képzés áll a középpontban. Az általános művelés tanterveivel való összehasonlítás ebben a vonatkozásban önkéntelenül is azt a tréfás és közismert szólást idézi, hogy "a tudós megmagyarázza, a mérnök megcsinálja".

A gyakorlati képzés központi szerepét húzzák alá a szakelméleti és a szakmai gyakorlati képzés óraszámarányai (az arány általában 2,5 : 1 a szakmai gyakorlat javára). További fontos bizonyíték, hogy a tantárgyi integrációs törekvésekben az elméleti képzésnek a gyakorlati képzésbe való integrálása a vezérelv. "Jelen fogalmaink szerint az esztergályos alapszakmai tantervben végrehajtott integráción a szakmai elméletnek a szakmai gyakorlattal való szoros összekapcsolását értjük, vagyis először, a szakmai gyakorlat munkafeladataihoz szorosan odatartozó szakmai ismeretet a szakmai gyakorlat tananyagába ötvöztük. Ezen összevont szakmai anyagot a gyakorlati munkafeladat végrehajtása közben a gyakorlati munkahelyen oktatjuk. Másodsor, a szakmai tantárgyak tananyagát — szakmai ismeret, szakrajz, anyag- és gyártásismeret — a lehetőséghez képest összehangoltuk úgy, hogy azok megelőzzék (de legalább egybeessenek) a szakmai gyakorlatban sorra kerülő témák oktatását, de emellett maradjon meg az egységet alkotó tantárgyak önállósága." (303. I., 16—17. o.)

Kézenfekvőnek látszik, hogy a szakmunkásképzés (és általában a szakmai képzés) célja mindenekelőtt a cselekvőképes szakember. Az általános művelés tanterveméleti szakembereinek is érdemes azonban megvizsgálniuk, hogy vajon megfelelő helyet kap-e az iskolai általános művelésben a cselekvőképes em-

berré fejlesztés. Egyúttal érdemes arra is felfigyelnünk, hogy éppen a szakmai képzés cselekvőképességre való beállítottságának talaján cselekvéseméleti didaktikák is születnek (pl. Halfpap, 1983), amelyek a maguk témakörében tanulságosak lehetnek az általános művelés számára, és számottevően hozzájárulhatnak az általános művelés és a szakmai képzés kapcsolatainak erősítéséhez.

4.4. Közös tantervtípus lehetősége

Ebből a vázlatos, korántsem minden lényeges szempontra kitérő összehasonlító vizsgálatból már körvonalazódnak azok a pontok, amelyek elsősorban fontosak a két tantervtípus közelítésében, reményeink szerint egy közösnek a kialakításában.

Ezek között a központi pedagógiai célok fedésbe hozása a legfontosabb. A cselekvőképesség fejlesztésének központba állítása nem idegen az általános műveléstől sem. Neveléstörténetileg gazdag előzményeket nyújtanak a munkaiskola-mozgalom különböző irányzatai (tantárgyi vonatkozásban az ún. munkáltató tanítási koncepciók), és a szocialista munkaiskola ideájának is tulajdonképpen szerves része (legfeljebb a munkáltatás, a munka értelmezését szükséges esetleg jobban hozzáigazítani a mai követelményekhez).

Kisebb problémának látszik a szigorúbb és kötöttebb munkarend oldása, illetve a nagyobb tanári és tanulói önállóság, kreativitás igénylése és lehetővé tétele a másik oldalról. A felgyorsult technikai és technológiai fejlődés ugyanis már szakmunkás szinten is inkább a rugalmasan alkalmazkodni, váltani, fejlődni képes munkaerőt igényli a csupán jól begyakorolt, behatárolt készségekkel rendelkező helyett.

Nehezebben egyeztethető, de mindenképpen közelíthető a két nevelési terület követelménykonceptiója (amelyeknek az összehasonlítása meghaladja e tanulmány kereteit). Az általános művelés lényegéből eredően átlagorientált és a professzionális képzés ugyancsak lényegéből eredően kritériumorientált követelménykonceptióit egyelőre nem lehet egységesíteni. A közelítés azonban mindenképpen lehetséges.

Összehasonlító elemzésünkéből az is kitűnik, hogy a jelenlegi szakmai tanterveink teljesebben tükrözik a cél — feladat — követelmény — eszköz — módszer — eredménymegállapítás együttest, vagyis határozottabban curriculum-felfogású tantervek az általános művelés tanterveihez viszonyítva. A curriculumszerű tanterv mint koncepció viszont korszerű, és megfelel az általános

művelés számára is. Így a közös tantervtípus kialakítása számára a curriculumtípus járható útnak látszik.

Az elméleti megfontolások mellett természetesen a gyakorlati kipróbálás adja a döntő ítéletet. Ennek keretében nagyon tanulságosnak látszik egy olyan vizsgálat, amelyben kipróbáljuk a jelenlegi általános művelési, illetve közismereti tantervmodellünknek a szakmai képzésben való alkalmazhatóságát, és megfordítva. Az előbbi vizsgálatra az OPI által vezetett szakképzési adaptív modellkísérletekben (Adaptív..., 1986) nyílt lehetőség az 1987/88. tanévtől kezdve, a soproni Hungarhotels Lóvér Szálló kísérleti szakmunkásképző iskolájában.

Végül az általános művelés pedagógiai szakemberei számára az is kitűnik a szakmai képzés tanterveinek elemzéséből, hogy igen színvonalas tantervelmélet és tantervféjlesztési gyakorlat fejlődött ki a hazai szakképzés talaján. Ennek oktatáseméleti integrálása és közkinccsé tétele már önmagában is fontos tudományos feladat.

I R O D A L O M

Adaptív szakképzési modell. Szakképzés és gazdaság. OKKFT Ts — 4/1.3. alprogram. OPI, 1986.

A gimnáziumi nevelés és oktatás terve. Bp., 1978. Tankönyvkiadó.

Benedek András—Varga Lajos: Általános művelés és szakmai specializáció a középfokú képzésben. = Pedagógiai Szemle, 1982. 2. sz. 99—108. o.

Halfpap, K.: Dynamischer Handlungsunterricht. Ein handlungstheoretisches Didaktik-Modell. Winklers, Darmstadt, 1983.

Módosítás. — A szakmunkásképző iskolák szakmai nevelés és oktatás terve (Módosítás). 303. gépi forgácsoló alapszakma. Bp., 1986. MM. r.sz.: 37415/K.

Üzemgazdaságtan. — A szakmai nevelés és oktatás terve. Üzemgazdaságtan. Bp., 1979. MÚM. r.sz.: 37527.

Varga Lajos: Az általános műveltség és a szakmai képzettség közös tartalmára épülő tananyagtervezés lehetősége. = Magyar Pedagógia, 1982. 4. sz. 353—359. o.

Vendég Sándor: A tantervi célrendszer pontos megfogalmazásának igénye és útja a szakmai képzésben. = Tanulmányok az alap- és középfokú szakképzésről. Gödöllő, 1985. GATE, 57—62. o.

303. I. A szakmai nevelés és oktatás terve a szakmunkásképző iskolák számára. 303. Gépi forgácsoló alapszakma. I. Általános szakmai tantervi előírások. Bp., 1979. MÚM. r.sz.: 37415.